

BERAWIRDKIRINEK LI SER QESÎDEYA AVÊ YA FÛZÛLÎ Û HELBESTA EY AV Û AVÊ YA FEQÎYÊ TEYRANÎ JI ALİYÊ HÊMANA AVÊ VE

A Comparison of the Fuzuli's Water Qasida and Feqîyê Teyran's Ey Av û Avê Poem in Water Element

Fahri KARACA*

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Geliş Tarihi/Received: 04.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted/: 05.12.2021

Atıf/Citation: Karaca. F. (2021).

"Berawirdkirinek li ser *Qesîdeya Avê ya Fûzûlî û Helbesta Ey Av û Avê ya Feqîyê Teyranî ji Aliyê Hêmana Avê ve*" 13, 9-35.

Orcid: 0000 0001 2345 6789

KURTE

Di vê xebatê da Qesîdeya Avê ya Fûzûlî û helbesta Ey Av û Avê ya Feqîyê Teyranî di çerçoveya edebiyata berawirdî da ji aliyê hêmana avê ve hatine berawirdkirin. Armanca xebatê ew e ku di her du berhemana da cihê ava ku di edebiyata klasîk da bi awayên cûrbicûr gelek caran hatiye bikaranîn, bê diyarkirin di vî warî da hevşibîn, û cudahiyên vê hêmana hevpar bîna ravekirin. Fûzûlî û Feqî av, di helbestên xwe da bi gelek wate û awayan ve bi kar anîne. Ligel vê di qesîdeya Fûzûlî da av bi pîranî bi bawerîya "rehmetbûna Pêxemberê Îslamê ji bo alemê" ve têkildar hatiye bikaranîn. Di helbesta Feqî da jî av bi pîranî yek ji çar hêmanên afirandinê (enasira erbea) ye, armanca bîngêhîna helbestê (hewla fêmkirina heqîqeta hebûn û afirandinê) di ser hêmana avê ra hatiye honandin. Bi qasî ku di lêkolînê da hatiye dîtin ligel ku di her du helbestan da av ji hin alîyan ve hevşibînan nîşan dide jî lê bi pîranî bi awa û wateyên xwe yê ji hevûdin cuda ve derdikeve pêş.

Bêjeyên Sereke: Av, Berawirdî, Fûzûlî, Feqîyê Teyran, Qesîdeya Avê, Ey Av û Av.

* Fahri Karaca, Xwendekarê Doktorayê, Zanîngeha Bingolê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî. karaca.fhr@gmail.com

A Comparison of the Fuzuli's Water Qasida and Feqîyê Teyran's Ey Av û Av Poem in Water Element

ABSTRACT

In this study, water element in Fuzuli's Water Qasida (Eulogy) and Feqîyê Teyran's Ey Av û Av poems is compared in the framework comparative literature. The purpose of this study is to determine the place of the of the water in both poems which are used in different meanings and purposes many times in classical literature and to explain the commonalities, similarities and differences of this element. Fuzuli and Feqî were used the water in their poems in many different meaning and ways. However, the water in Fuzuli's qasida was commonly used in relation to the belief that "Prophet of Islam is a blessing to the worlds". On the other hand, the water in Feqî's poem is mostly used as one of the four elements (enasirê erbea) in creation. The main idea (the effort to learn the truth of existence and creation) in poem was built on the element of water. As it is seen the study, although the water element in both poems shows similarities in some respects, it mostly stands out with its differences in meaning and usage.

Key words: Water, Comparative, Fuzuli, Feqîyê Teyran, Water Qasida, Ey Av û Av

Destpêk

Şaxezanista ku berhemên edebiyatê lédikole, rexne dike zanista edebiyatê ye. Ligel dîroka edebiyatê, lêkolîna edebiyatê û rexneya edebiyatê, zanista edebiyata berawirdî jî yek ji bineşaxên zanista edebiyatê ye. Keresteyên zanista edebiyata berawirdî berhemên edebî ne (Aytaç, 1997:15). Edebiyata berawirdî, her çiqas rehên wê heta serdema klasîk bên şopandin jî, wek dîsîplînek di serê sedsala XIX. da ketiye rojevê (Aydın, 2020:11).

Wek peywir û fonksiyon, zanista edebiyata berawirdî du berhemên ku bi zimanên ji hevûdin cuda hatine nivîsîn, ji aliyê mijar, raman, an jî şiklî ve lédikole, aliyên wan ên hevpar, hevşib û cuda tespît dike û li ser sedemên van aliyan şîroveyan dike (Aytaç, 1997: 7). Karê berawirdkirinê dikare bi awayekî hûrgilîtir jî bê kirin. Du berhem ji aliyê taybetmendiyên şiklî ve, ji aliyê cureya edebî û taybetmendiyên vê cureyê ve, ji aliyê derdora edebî, serdem, qad û biza-va edebî ve, ji aliyê nivîskaran/helbestvanan ve, ji aliyê hunerên edebî, ziman, vegotinê ve, ji aliyê riwangeh, vegêr û felsefeya jiyanê ve, ji aliyê mijar, tema, peyam, motif, tîp, ramanên sereke û yên navberîn ve, ji aliyê jiyanê çandî û civakî ve û ji aliyê têkiliya dîsîplînen cuda ve dikare bê lêkolîn (Menteşe, 2020:289). Aytaç her çiqas ji bo xebatên edebiyata berawirdî, dibêje berawirdkirin di navbera du berhemên xwedî du zimanên ji hevûdin cuda da tê kirin jî, di dereka din a heman berhema xwe da dibêje berawirdkirin çawa ku dikare li ser edebiyata neteweyî bê kirin, bi heman awayî dikare li ser berhemên edebî yên neteweyên cuda jî bê kirin (Aytaç, 1997: 15). Di warê ziman û ligel vê çandên berhemên ku de bibin keresteyên xebatên edebiyata berawirdî da du nêrîn hene: Ji van nêrînan

a yekem dibêje berawirdkirin tenê dikare di navbera wan mijar, tîp, berhem, cure, hêma yan jî nivîskaran bê kirin ku malê ziman û çandên ji hevûdin cuda ne. Berovajî vê, nêrîna duyem berawirdkirinê di navbera sînoren neteweyî da jî pêkan dibîne (Menteşe, 2020:288-89). Ligel ku ev nêrînen cuda hene jî, bi giştî tê qebûlkirin ku mijara edebiyata berawirdî, hem dikare navneteweyî be hem jî neteweyî be. Çawa ku berhemeka xwemalî dikare bi berhemeka biyanî ve bê berawirdkirin wisa jî berhemeka xwemalî bi berhemeka xwemalî ya din ve dikare bê berawirdkirin. Berhemên heman niviskarî/ê û helbestvanî/ê jî dikarin bête berawirdkirin. Merc ew e ku di navbera berhemên ku dê bête berawirdkirin da têkiliyek (hevşibîn an jî cudahî) hebe (Bayram, 2004:72). Ev berawirdkirin ne tenê di navbera berheman tenê di navbera helbestan da jî dikare bê kirin (Menteşe, 2020:290).

Çawa ku ji agahiyên jor diyar dibe, di xebatên edebiyata berawirdî da ya girîng hebûna hêmanên hevpar e di navbera berhemên cuda da (wekî mijar, motif, tîp, vegêr, peyama û hwd.). Ev hêmanên hevpar hem dikarin xwedî aliyên hevşib bin hem jî yê cuda bin. Bi gotineka din hêmanên hevpar di berhemên cuda da çima û çawa hatine xebitandin, cih û bandora wan a li ser berheman çiyê, têkiliya wan û mijarê çiyê, di kîjan xalan da hevşibîn û cudahiyan dihevin û hwd. gelek pirs û bersivên pirsên bi vî rengî dikevin nava qada xebatên edebiyata berawirdî.

Di çarçoveya vê nêzîkbûnê da mijara vê xebatê berawirdkirina hêmana avê ye di *Qesîdeya Avê ya Fûzûlî* û di helbesta *Ay Av û Avê ya Feqiyê Teyranî* da. Ji bo ku ev her du helbest ji bo xebateka edebiyata berawirdî bikaribin bête hilbijartin sedemên jêrîn dikarin bête jimartin:

- Qesîdeya Fûzûlî bi zimanê Tirkîya Azerî hatiye nivîsîn, helbesta Feqî bi Kurdiya Kurmancî hatiye nivîsîn. Lewma her du berhem ji aliyê zimanî ve ji hevûdin cuda ne. Lewma jî bêyî ku nîqaş li ser “Tenê du berhemên bi zimanên cuda dikarin bête berawirdkirin an ên bi heman zimanî jî dikarin bête berawirdkirin?” çê bibe ev her du helbest ji aliyê cudahiya zimanî ve ji bo berawirdkirinê guncan in.
- Hem qesîdeya Fûzûlî hem jî helbesta Feqî berhemên edebiyata klasîk ên Îslamî ne. Wek rastiyeka dîrokî ji aliyê neteweyîbûn û navneteweyîbûnê ve du aliyên edebiyata klasîk a Îslamî hene. Yek ew e ku bi awayekî siruştî berhem bi gelek zimanên cuda, di çandên cuda da, ku vê rewşê bandor li ser hebûna mijarên cuda kiriye, hatine çêkirin ku ev aliyê wê yê neteweyî nîşan dide. Ji aliyê din ve *Îslamîbûna* wê jî amaje bi hevpariya wê dike ku wekî Adak jî dibêje ev edebiyat di bin bandora bawerîya Îslamî, zimanên Erebi û Farisî û çanda Îranî da li gor hin rêbazan hatiye çêkirin (2013: 26). Ji ber vê hevpariyê ye ku ziman û çand biguhere jî

di nav berhemên edebiyata klasîk a Îslamî da ji aliyê teşe, mijar, motîf, sembol û hwd. hêmanên edebiyatê ve em rastî gelek berheman tên ku hevpariyên dihewînin. Lewma jî ji aliyê edebiyata berawirdî ve qesîdeya Fûzûlî û helbesta Feqî ji aliyê neteweyî ve du berhemên ji hevûdin cuda ne lê ji aliyê tradîsyona edebiyatê ve her du jî di nav edebiyata klasîk a Îslamî da ne.

- Hem di qesîdeya Fûzûlî da hem jî di helbesta Feqî da *av* cihê navendî werdigire. Di du helbestên bi zimanên cuda û di du helbestên malê heman bizav û tradîsyonê da hebûna heman hêmana hevpar û navendîbûna wê, ji aliyê xebatên berawirdî ve cihê lêkolînê ye.

Wek rêbaz, ji ber ku Fûzûlî ji aliyê kronolojîk ve beriya Feqî jiyaye di her beş û binbeşê da li gor mijara beşê/binbeşê em ê pêşî li ser qesîdeya Fûzûlî rawestînin û wê binirxînin piştra jî li ser helbesta Feqî rawestînin. Xebat dê ji du beşan pêk were. Di beşa yekem da em ê derheqê jiyana û berhemên her du helbestvanan da bi kurtasî hin agahiyên bidin piştra jî jiyana û berhemên wan berawird bikin. Di beşa duyem da jî, ku beşa bingehîn a vê xebatê ye, em ê her du helbestan bi kurtasî ji aliyê naverokan ve berawird bikin û piştra li ser hêmana avê rawestînin. Em ê hewl bidin dîmen û wesfên ku hêmana avê di helbestan da wergirtiye diyar bikin û ji van aliyan ve hevşibîna û cudahiya wê berawird bikin.

Divê bê gotin ku ev xebat di warê berawirdkirina qesîdeya Fûzûlî û helbesta Feqî da yekem xebat nîne. Di lêkonîna xwe da em rastî du xebatan hatin ku di van da her du helbest ji hin aliyan ve hatine berawirdkirin. Yek M. Emîn Demîr (2014) amade kiriye ku bi navê *Berawirdkirina "Ey av û av" a Feqiyê Teyran û "Su Qesîdesî" ya Fuzûlî* ye, ya din jî xebata Gökhan Aydın (2015) e ku bi navê *Fuzûlî'nin 'Su Kasidesi' ve Faqiye Teyran'ın 'Ey Av u Av (Ey Su)' Şiirindeki "Su" Motifi Üzerine Bir Değerlendirme* (Nirxandinek li ser Motîfa "Av"ê di 'Qesîdeya Avê' ya Fûzûlî û Helbesta 'Ey Av û Av'ê a Feqî Teyranî da) hatiye çêkirin. Demîr her du berhem ji aliyê mijar, fikr û ruxsarî ve berawird kirine, xalên hevpar û cuda nîşan dane. Lê divê bê gotin ev xebat gelekî kurt e û gelek aliyên mijara xebata me di xwe da nahewîne. Xebata Aydın zêdetir nêzîkî xebata me ye. Aydın di gotara xwe da qesîdeya Fûzûlî û helbesta Feqî ji aliyê motîfa avê ve berawird kirine û zêdetir li ser hevşibîna di navbera motîfa avê da rawestiyaye. Ew gihiştîye wê encamê ku di her du berheman da jî hal û teswîrên avê, şexsandina avê, qudreta avê û fonksiyên avê da bi piranî hevşibîna û hevparî hene (Aydın, 2015:59). Di xebata xwe da em ê ligel hevşibînan li ser cudahiya hêmana avê jî bi hûrgilî rawestînin ku li gor me ligel hevşibînan nîşandayîna xalên cuda yê hêmana avê di her du helbestan da dê di warê berawirdkirina her du helbestan da dîmeneka xurttir derxe holê. Ji bo me xaleka din a girîng jî ew e ku gelo di navbera her du helbestan da dîmenên hêmana avê bi piranî di-

şibin hevûdin an cudahî zêdetir in. Lewra berawirdkirineka bi vî rengî dê nîşan bide ku *ava* ku di edebiyata klasîk da gelek caran bi gelek awa û wateyan ve cih girtiye, di her du helbestan çima û çawa hatiye xebitandin. Ev ê jî nîşan bide ku ji vî aliyê ve her du helbest çiqas ji hevûdin nêzik in an jî dûr in.

Di vê xebatê da ji bo metn û şerha qesîdeya Fûzûlî em ê ji berhemên Metin Akar (2005) û Adem Çalışkan (1999) sûd werbigirin, ku li ser şerha qesîdeya Fûzûlî hatine çêkirin û ji bo helbesta Feqî em ê metna ku di *Dîwana wî* da cih digire bi kar bînin ku Kadri Yıldırım (2014) amade kiriye.

1. Jiyan û Berhemên Fûzûlî û yê Feqiyê Teyranî

Di vê beşê da bêtir ku em têkevin nav hûrgiliyan em ê her du helbestvanan bi kurtasî bidin nasîn û hevşibîn û cudahiyên wan ên biyografîk, berhem û taybetmendiyên wan ên sereke berawird bikin.

1.1. Fûzûlî

Di sedsala XVI. da jiyaye. Navê Fûzûlî yê rast Mihemed, navê bavê wî Silêman e. Li herêma Iraqê hatiye dinyayê lê derheqê cih û dîroka jidayikbûna wî da agahiyên teqez tune ne. Ligel vê tê qebûlîkirin ku di sala 1483an da li Kerbelayê hatiye dinyayê. Hemû jiyana xwe li Hille, Kerbela, Necef û Bexdayê derbas kiriye û ji vê herêmê derneketiye derve. Wî di zanistên hedîs, tefsîr, hendese (geometrî), hey'et û hikmetê da xwe gihandiye. Wek mexles *Fûzûlî* bi kar aniye. Berhemên wî yê bi zimanê Tirkî, Farisî û Erebî li ber dest hene. Berhemên wî menzûm û mensûr in û wiha ne:

Yên Tirkî:

Menzûm: Dîwan, mesnewiya Leyla û Mecnûnê, Beng ü Bâde,
Tercime-ê Hadîs-i Erba'în, Sohbet'ul-Esmar
Mensûr: Hadîkatu's-Su'adâ, Mektûb

Yên Farisî:

Menzûm: Dîwan, Sakî-name, Husn û Işq, Enîsu'l-Qelb
Mensûr: Rind û Zahid, Rîsaleyê Mu'amma

Yên Erebî:

Menzûm: Dîwan
Mensûr: Matla'u'l-Î'tiqâd

Ligel van berhemên nîqaş li ser hebûna berhemên wî yê bi Kurdî jî hene¹. Di vî warî da Temo (2021) hin beytên Kurmancî peşkêş kirine û gotiye ihtimal e ev beyt, ên Fûzûlî bin. Tiştêkî din ku ihtimala hebûna berhemên Kurdî yê Fûzûlî xurt dike (her çiqas di vê çavkaniyê da hatiye angaştkirin ku ev agahî dibe ku

1 Ji bo nîqaşeka kurt di derbarê vê mijarê da bnr: Karak, 2021: 104-105.

piştra hatibe lêzêdekirin jî) ew e ku tê gotin ku li ser kêla wî wiha hatiye nivîsîn: “Vî hunermendî bi zimanên Erebi, Farisî, Tirkî û Kurdî helbest nivîsîne”.²

Fûzûlî di sala 1556an da ji ber şewba webayê li Kerbelayê jiyana xwe ji dest daye (Belli, 2021: 1001, Taşkesenlioğlu, 2020, Çalışkan, 1999: 13, 14, 16, 22-23, Cañçelik, 2016: 2).

1.2. Feqiyê Teyran

Di sedsalên XVI-XVII. da jiyaye. Navê wî yê rast Mihemed e. Navê bavê wî Ebdilâh e. Di sala 1562an da li gundê Warezûrê yê li ser navçeya Miksê hatiye dinyayê. Feqî di zaroktiya xwe da dest bi xwendinê kiriye. Bi qasî ku tê gotin wî ewilî li Miksê di medreseya Mîr Hesênê Welî da dest bi xwendinê kiriye. Feqî li hin deveran geriyaye û ji xeynî medreseya Mîr Hesênê Welî di hin medreseyên din ên wekî, Medreseya Hîzanê, Medreseya Cizîrê û di Medreseya Finikê da perwerde dîtiye. Li Cizîrî wî û Melayê Cizîrî (1570-1640) hev dîtine û bi hev ra wext derbas kirine, ligel hevûdin hin muşære gotine. Feqî di salên kalîtiya xwe da vejeriyaye gundê Şandîsê yê li ser Hîzanê û di sala 1632an da li vî gundî wefat kiriye. Feqî helbestvanekî pîralî ye. Wî ji aliyekî ve di warê edebiyata dînî-tesewifê da di berhemên xwe da cih daye mijarên wekî wehdetê wicûd, felsefe, kelim, fiqih, hedîs, şîretên dînî, evîna Xwedê û Pêxemberê Wî û ji aliyên din ve di warê edebiyata neolî da gelek mijarên têkildarê mirov, sirûşt, hiciw, bûyerên dîrokî û hwd. da berhem û helbest çêkirine. Berhemên Feqî bi giştî dibin du beş: Berhemên wî yê menzûm; Şêxê Sen'anî, Bersîsê Abid, Zembîlfiroş, Kela Dimdimê û helbestên wî yê curbicur (wekî qesîde, musemmet, xezel, qit'e). Feqî di berhemên xwe da wek mexles, *Mîm û Hê*, *Mîm û Hê û Dal*, *Feqî*, *Feqiyê Teyran*, *Muksî* bi kar anîne. Berhemên berdest ên Feqî bi Kurdiya Kurmancî ne, lê di belgeyeka Osmanî da, ku dîroka wê 1898 e, hatiye gotin ku Feqiyê Teyran xwedî helbestên Kurdî û Farisî ye (Adak û yê din, 2014:112, 113,119, Çiçek û Yılmaz, 2017:174-180, Sönmez, 2020, Kaya, 2017:1,13, Adak, 2013: 211-217, Teyran, 2014: 13-15, İli, 2018: 3).

1.3. Ji aliyê jiyana û berhemana ve berawirdkirina Fûzûlî û Feqiyê Teyranî

Di vê binbeşê da em ê li gor agahiyên jor ên derbarê her du helbestvanan da aliyên wan ên hevpar û cuda berawird bikin. Lê çawa ku li jor diyar e li ser hebûna berhemên Kurdî yê Fûzûlî û hebûna berhemên Farisî yê Feqî da hin agahî hebin jî ji ber ku ev berhem li ber destan tune ne (hin metnên ku ihtimal e ku yê Fûzûlî bin, hebin jî di vî warî da teqezîyeke zanistî hêj tune), em ê berawirdkirina zimanê/ên berhemên wan li gor berhemên heyî yê her du helbestvanan bikin.

2 bnr: <https://qafqaz.ir/fa/شېخ-و-عمادالدين-نسيمى-بازسازى-مزارهاي-عمادالدين-نسيمى> (05.10.2021).

Hevşibîn: Navê her du helbestvanan jî Mihemed e. Fûzûlî di sala 1556an da wefat kiriye û Feqî 6 salan piştî wefata Fûzûlî di sala 1562an da hatiye dinyayê. Lewma dikare bê gotin di navbera serdema jiyana wan da cudahiyeka mezin tune. Hem Fûzûlî hem jî Feqî ji herêmên xwe bi dûr neketine. Her du jî xwedî hin cure berhemên hevpar in (wek mînak, xezel, qesîde, menzûm). Her duyan jî di mijarên hevpar da, wekî mijarên dînî (tesewif, evîna Xwedê û Pêxemberê Wî û hwd.), bûyerên dîrokî da berhem çêkirine. Bo mînak berhema *Hadîkatu's-Su'adâ* ya Fûzûlî li Kerbelayê şehîdbûna Hz. Husên vedibêje (Aydın Yağcıgölu, 2009:4). Berhema *Kela Dimdimê* ya Feqî derbareyê Şerê Kurdan û Şahê Îranê da ye (Adak, 2013:216).

Cudahî: Navê bavê Fûzûlî Silêman, ê Feqî Ebdilâh e. Cihê jidayikbûn, jiyân û wefata Fûzûlî û Feqî ji hevûdin cuda ye. Fûzûlî li Kerbelayê hatiye dinyayê, li herêmên Hille, Kerbela, Necef û Bexdayê jiyaye û li Kerbelayê wefat kiriye. Feqî li Miksê hatiye dinyayê, li herêmên Miks, Cizîr, Hîzanê jiyaye û li Hîzanê wefat kiriye. Cihên ku Fûzûlî lê perwerde dîtîye nayên zanîn lê derbarê yên Feqî da agahî û navên hin cih û medreseyan tê zanîn (wekî medreseya Mîr Hesenê Welî, Medreseya Hîzanê, Medreseya Cizîrê û Medreseya Finikê). Berhemên Fûzûlî yên berdest bi sê zimanan hatine çêkirin (Tirkî, Farişî, Erebi), yên Feqî ên heyî tenê bi Kurdî ne. Hejmar û cureyên berhemên heyî yên Fûzûlî ji yên Feqî zêdetir in. Fûzûlî tenê mexleşek (*Fûzûlî*) bi kar anîye lê Feqî gelek mexleş bi kar anîne (*Mîm û Hê, Mîm û Hê û Dal, Feqî, Feqiyê Teyran, Muksî*).

Metnên Qesîdeya Fûzûlî û Helbesta Feqiyê Teyranî

Qesîdeya Fûzûlî	Helbesta Feqiyê Teyranî
Zimanê Resen (Tirkî-Azerî) / Wergera Kurmancî	Zimanê Resen (Kurdî-Kurmancî)
1. <i>Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlare su Kim bu denli dutuşan odlara kılmaz çare su Ey çav li agirên dilê min avê nereşîne ku ji bo agirên wiha pêketî ra ji avê çare nayê.</i>	1. <i>Ey av û av ey av û av Ma tu bi işq û muhbet î? Mewc û pêlan davêy bilav Bê sekn û bê rahat î</i>
2. <i>Ab-ı gündür günbed-i devvare rengi bilmezem Ya mûhît olmuş gözümünden günbed-i devvare su Rengê vê sêla asîmana ku digere rengê avê ye yan nizanim ava ku ji çavên min tê sêla asîmanî dagirtîye</i>	2. <i>Bê rahat û bê sekne î Yan aşîqê Baxoy xwe î? Yan şubhetê qelbê me î Ji emrekî bi lez ketî</i>
3. <i>Zevk-ı tîğundan aceb yoh olsa gönlüm çak çak Kim mürûr ilen bırağur rahneler dîvâre su Ji zewqa şûrên te dilê min perçe perçe be jî ne tişteki ecêb e, çawa ku dema av di dîwarî ra diçe tê da derzan vedike.</i>	3. <i>Da ez bizanim vê sirê Ji hindikî heya pirê Ji me'neya vê gurgurê Ji kê ra dikî vê taetê?</i>

4. <i>Vehm ile söyler dil-i mecruh peykanun sözün İhtiyat ilen içer her kimde olsa yare su</i> Dilê birîndar bi tirs behsa peykanên te dike, çawa ku her kesê birîndar bi tirsê avê vedixwe.	4. <i>Ji kê ra dikî zikrê bi hal</i> <i>Qet gujgujê nakî betal</i> <i>Teşbihê min reht û 'emal</i> <i>Qet bi şev û rojan xew netê</i>
5. <i>Suya vîrsün bağ-ban gül-zarî zahmet çekmesün</i> <i>Bir gül açılmaz yüzün tek vîrse min gülzare su</i> Beçevan bila zehmet neke bila gulzarê bide ber avê, hezar gulzarî jî av bide guleka wekî rûyê te venabe.	5. <i>Lew şev û rojan bê xew î</i> <i>Ji mîhnetê lêk ditewî</i> <i>Şevtariyan qet nahewî</i> <i>Ji emrê (kê) bi lez ketî?</i>
6. <i>Oğşadabilmez gubarını muharrir hattuna</i> <i>Hame tek bahmahdan inse gözlerine kare su</i> Wekî qelemê ji ber nêrinê ava reş bikeve çavê xetkêş jî nikare xubara xwe bişibîne xetên (mûzerikên rûyî) te	6. <i>Ji emrekî ti tê bilez</i> <i>Sewdaser î şubhetê ez</i> <i>Ji kê ra dikî çûna bilez</i> <i>Vê serqutan û xizmetê</i>
7. <i>Arzûn yadıyla nem-nâk olsa müjganum n'ola</i> <i>Zâyî olmaz gül temennâsiyle virmek hare su</i> Eger bijangên min bi bibîranîna dêmên te şil bibin wê çi bibe, bi armanca gul girtinê avdana keleman, ziyankirina avê nîne.	7. <i>Xizmet dikî bê pê û dest</i> <i>Ji kê ra dikî çend kûh û best</i> <i>Baxo nego gavek vewest</i> <i>Daîm diçî dengê te tê</i>
8. <i>Gam günü itme dil-i bîmârdan tîğun diriğ</i> <i>Hayrdur virmek karanu gicede bîmâre su</i> Di roja xemgîniyê da şûrên (nêrinên) xwe ji dilê nexweş textsîr neke, di şeva tarî da bi nexweşan avdayin xêr e.)	8. <i>Dengê te bi roj û şev</i> <i>Taet dikî bê qelb û dev</i> <i>Pê radibin ji mevc û kef</i> <i>Şîrîn ji rengê qudretê</i>
9. <i>İste peykânın gönül hecrinde şevkum sâkin it</i> <i>Susuzam bir kez olsun bu sahrâda menûm-çün âre su</i> Dilo, peykanên (bijang) wî bixwaze di dema dûrbûnê da, daxwaza min aram bike, tî me carekê be jî ji bo min li wê çolê li avê bigere.	9. <i>Geh geh sipî şubhetê şîr</i> <i>Qet mislê te naçin çu şîr</i> <i>Dengê te tê yar tete bîr</i> <i>Meyla hebîb ji çûna te tê</i>
10. <i>Men lebün müştâkiyem zühhâd keuser tâlibi</i> <i>Nitekim meste mey içmek hoş gelür huş-yâre su</i> Ez daxwazkerê lêvên te me wekî zahidê talibê kewserê, çawa ku ji kesê mest ra mey, ji kesê hişyar ra av xweş tê	10. <i>Lazim te mehbûbek heyê</i> <i>Yan meyl û metlûbek heyê</i> <i>Yan dost û meqsûdek heyê</i> <i>Lew bê lîbas û kîswet î</i>
11. <i>Ravza-i kûyuna her dem durmayup eyler güzâr</i> <i>Aşık olmuş galiba ol serv-i hoş-reftâre su</i> Av her dem bê rawestan diherike beçeyê warê wî, qey aşîq bûye li wê serwiya xweşmeşê.	11. <i>Lew bê lîbas û tazî yî</i> <i>Di seyr û reqs û gazî yî</i> <i>Ji kê ra dikî işqbaziyî?</i> <i>Remzê di xwe îşaret î</i>
12. <i>Su yolın ol kûydan toprağ olup dutsam gerek</i> <i>Çün rakîbümdür dahi ol kûya koymam vare su</i> Divê ez bibim ax û rêya wî warî bigirim li avê, lewra av reqîbê min e, ez nahêlim av xwe bigihine wî warî.	12. <i>Van tesbîhan ji kê ra dikî?</i> <i>Remz û sirran vêk ra dikî</i> <i>Hemyan ji Baxo ra dikî</i> <i>Digerî ji mehra xurbetê</i>
13. <i>Dest-bûsî arzûsiyle ger ölsem dostlar</i> <i>Kûze eylen toprağum sunun anunla yâre su</i> Eger bi hesreta destmaçkirina wî bimrim dostno, ji axa min cêrê çekin û bi wê avê bidin yarê.	13. <i>Digerî di nêv pîredinê</i> <i>Qet nanivî nasekinî</i> <i>Reh şubhetê qelbê min î</i> <i>Ji mîhnetan û zehmetê</i>

<p>14. <i>Sevr ser-keşlûk kîlur kumrî niyâzından meğer Dâmenin duta ayağına düşe yalvare su</i> Serwî serkêşyan dike ji ber libergerîna qumriyî, ji bo ku av dawa wê bigire, xwe bavêje ber dest û piyên wê, li ber bigere.</p>	<p>14. <i>Zehmetber î mîhnetkeş î Ku nazik î teb'et xweş î Bê rûh li erdê dimeşî Bê dest û pê tuj ku ve tê?</i></p>
<p>15. <i>Îçmek ister bülbülün kanın meğer bir reng ile Gül budağınun mizacına gire kurtare su</i> Qîta gulê bi awayekî dixwaze xwîna bilbilî vexwe, av têkeve xisleta wê rizgar bike wî.</p>	<p>15. <i>Bê dest û çeng û per Ew pêl û mewc û fetl û ger Peyda dibin jê "kerr" û "fer" Nakî beyana illetê</i></p>
<p>16. <i>Tıynet-i pâkini rûşen kılmış ehl-i âleme İktidâ kılmış tarik-i Ahmed-i Muhtâre su</i> Avê xisleta xwe ya paqij li ber ehlê alemê raxistiye û ketiya dû rêka Ehmedê Muxtarî</p>	<p>16. <i>Vê 'illetê tekrar bike Bes vê sîrrê sitar bike! Carek li min izhar bike Da ez bizanim qissetê</i></p>
<p>17. <i>Seyyid-i nev-i beşer deryâ-yı dürr-i isitfâ'</i> <i>Kim sepübdür mu'cizatı âteş-i eşrâre su</i> Serwerê cinsê mirovan, deryaya durrê biqîmet, ku mu'cizeyên wî av reşandiye li agirê neqencan.</p>	<p>17. <i>Da ez bizanim meselê Tiştêk ji behsa ezêlê Ji bunyatbûna ewwelê Ji dewran û çerxa xîfetê</i></p>
<p>18. <i>Kılmağ için tâze gül-zâr-ı nübüvvet revnakın Mu'cizinden eylemiş izhar seng-i hâre su</i> Ji bo ku gulzara pêxemberiyê hêşîn bike, bi mu'cizeyên xwe ji kevirê hişk av derxistiye.</p>	<p>18. <i>Ew xîfeta alem di nav Ji berketa wê feyz û kav Min temenna kirî ji av Ji me'neya heqîqetê</i></p>
<p>19. <i>Mu'cizi bir bahr-i bî-payan imiş âlemde kim Yetmiş andan min min âteş-hane-i küffâre su</i> Mu'cizeyên wî behreka bêdawî bûne ku ji wan av ghiştiye bi hezaran agirgehên kafiran.</p>	<p>19. <i>Heqîqeta çar cewheran Ji me'rîfeta enasiran Vemeşere yar û biran Bê fem bibêj vê hîkmetê</i></p>
<p>20. <i>Hayret ilen barmağın dişler kim itse istimâ'</i> <i>Barmağından virdüğün şiddet günü Ensâr'e su</i> Kî wê roja çetin ku te ji tiliya xwe av da Ensarî bibihîze bi heyirînê tiliya xwe gez dike.</p>	<p>20. <i>Gerçî ji nuqtê lal tu yî Bê zar û qîl û qal tu yî Lazîm bi îşqê hal tu yî Bê dev î pîr ji sirra qudretê</i></p>
<p>21. <i>Dosti ger zehr-i mâr içse olur âb-ı hâyat Hasım su içse döner elbette zehr-i mâre su</i> Dostê wî eger jehrê marî vexwe wê bibe ava heyatê, dijminî wî eger avê vexwe helbet wê av bibe jehrê marî</p>	<p>21. <i>Bê fehm û qîl û qal bibêj Hindî bi lefzê hal bibêj Her Mîm û Hé û Dal bibêj Metn û beyana kaxetê</i></p>
<p>22. <i>Eylemiş her katreden min bahr-ı rahmet mevc-hîz El sunup urgaç vuzû' için gül-i ruhsâre su</i> Ji bo ku destnimêjê bigire dema ku destê xwe dirêjî avê kiriye û av li rûyê xwe yê wekî gulê xistiye, ji her dilopê bi hezaran behrên rehmetê pêl dane.</p>	<p>22. <i>Vê kaxetê îspat bike Qeydê di hûr ihtiyat bike Qenc vê bunyad bunyad bike Wazîh ku fehma min ne tê</i></p>
<p>23. <i>Hâk-i pâyine yetem dir ömrlerdür muttasıl Başını daşdan daşa urup gezer âvâre su</i> Bi salan e ku av ji bo ku xwe bigihîne xaka piyên wî serê xwe li vî û li wî kevirî dixwe, sergêj digere.</p>	<p>23. <i>Bi dar û dinya setrem î Avê bi Rebbê alemî Tu hadis î yan qidem î Yan tu nizanî hîkmetê?</i></p>

<p>24. Zerre zerre hâk-i der-gâhına ister sala nûr Dönmez ol der-gâhdan ger olsa pâre pâre su Av dixwaze kit bi kit nûrê berde axa dergaha te, eger perçe peçe be jî ji wê dergahê venagere</p>	<p>24. Gerçî ne meşrû ev suxen Rojek ji bunyada mezin Bihna qîdem jê hate min Yanê ji bunyada te tê</p>
<p>25. Zîkr-i na'tûn virdîni dermân bilûr ehli hatâ Eyle kim def-i humâr için içer mey-hâre su Çawa ku serxweş ji bo werin ser hişê xwe avê vedixwin, gunehkar jî zikra ne'ta te ya li ser zîmanan wek derman dizanin.</p>	<p>25. Ev reng dibêt ava zelal: Borî li min ku ev çend sal Qet kes nekîr ev reng sual Heta giham vê saetê</p>
<p>26. Yâ Hâbîba'llâh yâ Hayre'l-beşer müştâkunam Eyle kim leb-teşneler yanub diler hem-vâre su Ey Hebîbê Xweda, ey bixêrterîne mirovan, ez daxwazkarê te me, çawa ku kesên ji tînan lêvqelîşî bûne herdem avê dixwazin</p>	<p>26. Heta gihame vê demê Carek nebû di nêv alemê Ebdek ji piştâ Ademî Bîfikir di ehwalê şetê</p>
<p>27. Sensen ol bahr- keramet kim Şeb-i Mî'râc'da Şeb-nem-i feyzün yetürmüş sâbit ü seyyâre su Tu ew behra kerametani î ku di Şeva Mî'râcê da aviya feyza te av gihandiyê sabit(dinya) û seyreyan(stêrk, gerestêrk).</p>	<p>27. Kanî dizên şet jê diçin Hingî Xwudê da ins û cin Evreng nekîr pîrsyar ji min Ji enbiya û ummetê</p>
<p>28. Çeşme-i hûrşîdden her dem zülâl-i feyz iner Hâcet olsa merkadün tecdîd iden mi'mâre su Eger hewcedariya mi'marê ku merqeda te nû dike bi avê çêbe, ji kaniya rojê her dem ava zelal a feyzê dê were.</p>	<p>28. Muksî dibê: "Avê we bû Pêxemberan aqil hebû Qet hewceê pîrsan nebû Wan dest gihabû suhbetê</p>
<p>29. Bîm-i dûzâh nâr-ı gam salmış dil-i sûzanuma Var ümîdüm ebr-i ihsânun sepe ol nâre su Tîrsa dogehê agirê xemê xistiye dilê min ê şewitî; hêviya min heye ku ewra ihsana te dê avê bireşîne li wî agirî.</p>	<p>29. Ji suhbeta cara ewil Pêxemberan zanî şixul Eyb e li bal ehlê eqil Teftîş bike me'rîfetê</p>
<p>30. Yümn-i na'tünden güher olmuş Fuzûlî sözleri Ebr-i nisândan dönen tek lü'lü-i şeh-vâre su Bi xêra ne'ta te gotinên Fûzûlî wekî ava ku ji ewra nîsanê dikeve û dibe durrê biqîmet, bûne gewher.</p>	<p>30. Me'rîfetê teftîş biken Pîrsan ji bûna bîş biken Qenc vê qîssê teftîş biken Li arîfan kerahetê</p>
<p>31. Hâb-ı gafletten olan bîdar olanda rûz-ı haşr Eşk-i hasretten tökende dîde-i bîdâre su 32. Umduğum oldur ki ruz-i haşr mahrum olmayam Çeşm-i vaslun vire men teşne-i didâre su Di roja heşrê da dema ku çavên li xew şiyar bûn ji xeya xefletê û rondikên hesretê rijandin, hêviya min ew e ku ez mehrûm nemînim, kaniya wuslata te avê bide minê ku tî yê rûyê (te) ye.</p>	<p>31. Xelqê Xwudê aqil kirî Hem arîf û kamil kirî Nûrek di dil da hil kirî Eslê qîssê rê dibetê</p>

<p>32. Ê mislê min bê îlm û xet Mecnûnekî heywansîfet Teftîşa pirsan ew diket Bê rehnuma lehba me tê</p>
<p>33. Pirsê Feqî bê cih nebû Lewra di Furqanê hebû Erşê Xwudê li ser te bû Avê gelo di bîra te tê?</p>
<p>34. Avê cewab da ev suxen Ezmanê hal wê gote min Remzek ji Padişahê mezin Subhan ji wê seltenetê</p>
<p>35. Subhan ji Me'bûdê li ser Kî dê ji Xwudê kit xeber Em çar bakir înane der Genc bûn di kenza qudretê</p>
<p>36. Genc bûn di kenza eqdemî Baxo ji îşqa Ademî Înane karê alemî Zahir kirin vê sûretê</p>
<p>37. Zahir kirin em çar bakir e Ba û av û ax û agir e Heywan hemî jê çêkir e Dar û nebat û qîmetê</p>
<p>38. Dar û nebat û le'l û dur Heywan û esnafê di pur Teyr û tuyûr û le'l û dur Terkîb kirin vê wechetê</p>
<p>39. Teşbîhê me naferricîn Însan ji tînêd xaricîn Lew cîn ji narî maricîn Her yek ji me yek teb'etê</p>
<p>40. Em çar teb'etan vêk ra did in Hin ateş in hin barid in Ji behra hewayê walidîn Melbûs kirin bi vê wechetê</p>
<p>41. Bi çar cihan em labis in Qedîm yek e em hadîs in Lewma ji tîna yabis in Hindî dixwazin rîfetê</p>

42. *Hindî meyla efrazî diken
Hem suflewî bazî diken
Hindî dişên gazî diken
Em carek bibînî ru'yetê*

43. *Carek bibînî em çar xetî
Bê meslehet nageritî
Ji xeşyetê nalebitî
Cuda kirîn ji wesletê*

44. *Ji wesletê cuda kirîn
Ji suhbetê em rakirîn
Hetta qiyam sewda kirîn
Sergeşte bûn di hedretê*

45. *Rasit e qewî ev mela!
Eslê qisê zanî hela?
Hîna ku bû "qal û bela"
Ma hûn nebûn di hedretê?*

46. *Di hedretê ma hûn nebûn?
Li hatîfî pêweste bûn
Di xizmeta Baxoy xwe bûn
Heyane roja axretê*

2. Hêmana Avê di Qesîdeya Fûzûlî û di Helbesta Feqî da

Di vê beşê da ewilî em ê bi kurtasî behsa naveroka qesîdeya Fûzûlî û helbesta Feqî bikin û wan berawird bikin. Piştra jî em ê bi hûrgilî li ser cihê hêmana avê di her du helbestan da rawestin, aliyên hevşib û cuda yên avê nîşan bidin, taybetmeniyên wê berawird bikin.

2.1. Naveroka Qesîdeya Fûzûlî û ya Helbesta Feqî

Qesîdeya Fûzûlî wek *Qesîdeya Avê* bê zanîn jî navê wê yê tam *Kasîde der Medh-i Hazret-i Fahr-ı Kâinat* (Qesîdeya ji bo Medhê Hezretê Fexrê Kaînatê) e. Çawa ku ji navê wê jî diyar e ev qesîde ji bo medhê Cenabê Pêxember hatiye çêkirin. Di edebiyata klasîk da ji bo menzûmeyên ku ji bo wesf, pesn û stâyîşa Cenabê Pêxember hatine nivîsîn, *ne't* tê gotin (Adak, 2019:154). Lewma jî qesîdeya Fûzûlî wek cure *ne't* e. Fûzûlî di qesîdeya xwe da hem evîna xwe ya ji bo Pêxemberî aniye ziman û hem jî wesfên Wî vegotine û pesnên Wî daye. Fûzûlî di qesîdeyê da behsa derdê xwe yê ji ber evîna Pêxemberî, behsa xweşîkbûna Pêxemberî dike, hêviya xwe tîne zimanî jî bo ku Pêxember hay ji wî hebe, alîkariya wî bike di rojên dijwar da, piştra behsa mucîzeyên Pêxemberî û mezinbûna pêxembertiya Wî dike, bi hatina Pêxemberî ve jî holê rabûna nebaşî û xirabiyan dike, behsa xêr û bereketa Wî ji bo alem û mirovan dike û herî dawî daxwaz dike ku Pêxemberî di roja axretê da bibîne, ligel Wî hevdîtîne pêk bîne.

Feqî di helbesta xwe da li dû heqîqeta hebûnê ye. Vê heqîqetê di çarçoveya fikra felsefîk a *enasira erbeyê* da dinirxîne. Bi qasî ku tê zanîn ev fikra felsefî pişta xwe dide serdema antîk a Yûnanî (Karlağa, 1991:149). Di felsefeya klasîk da ev çar hêman *av*, *ba*, *agir* û *ax* in. Ji filozofên Yûnan ên serdema antîk Thalesî (B.Z. 634-548) wek hêmana bingehîn a afrandinê *av*, Anaksimenesî (B.Z. 570-500) *ba*, Herakletiosî (B.Z. 540-480) *agir* qebûl kiriye û Empodeklesî (B.Z. 490-430) li van sê hêmanan *ax* jî zêde kiriye û di bingeha hebûnê da *av*, *ba*, *agir* û *ax* qebûl kirine (Kranz, 1994: 27, 34, 59, 98). Piştra fikra çar hêmanan ji aliyê Aristotelesî (B.Z. 384-322) ve hatiye sîstematîzekirin. Bi destê Suryaniyan ve derbasî Erebbî bûye û di felsefeya Îslamî da wek *enasira erbea* cih girtiye (Abbasoğulları, 2017:33). Li gor vê fikrê hemû hebûna li ser rûyê dinyayê ji têkelbûna van hêmanan pêk hatiye (Karataş, 2014:107). Ev fikra çar hêmanan di helbesta Feqî da bi zelalî xuya dike:

19. *Heqîqeta çar cewheran*
Ji me'rifeta enasiran
Vemeşêre yar û biran
Bê fem bibêj vê hîkmetê

Lewma jî dikare bê gotin helbesta Feqî helbesteka *felsefî/îrfanî* ye. Di van cure helbestan da evîna îlahî di çarçoveya teorîyên felsefî û tesewîfî da tê vegotin. Hin mijarên metafîzîk û ontolojîk di van cure helbestan da cih digirin ku di serî da “eşqa ezeli” tê. Eşqa ezeli di tesewîfê da amaje bi du tiştan dike: Ya yekem mijara peymana ezeli ye ku di Qur’anê da behsa wê tê kirin (E’raf 172). Di vê peymanê da Xwedê ji ruhên mirovan dipirse û dibêje “Ma ez ne Rebbê we me?” ruh jî bersivê didin dibêjin “Belê”. Li gor sûfîyan ev peymana eşqê ye. Xwedê ji ruhan dipirse dibêje “Ma ez ne me’şûqê we me?” ruh jî dibêjin “Belê Tu me’şûqê” me yî.” Tiştê duyem ê ku eşqa ezeli amaje pê dike, evîna Xwedê ye ji bo ebdên Wî. Li gor vê ewilî Xwedê bûye aşiqê ebdên xwe û piştra ebdên Wî bûne aşiqê Wî. Ji aliyê din ve li gor hin sûfîyan her tiştên di kaînatê da bi Xwedê ra di nav pêwendiyekê da ne û aşiqê Xwedê ne. Ji ber vê yekê di kaînatê da her tiştî berê xwe daye Xwedê, li dora xwe dizîvire û bi bal Xwedê ve hereket dike (Adak, 2019:214). Di helbesta Feqî da wekî dê li jêr jî bê dîtin em hem rastî du aliyên eşq û evîna ezeli (ango evîna ebd bo Xwedê û evîna Xwedê bo ebd) tèn hem jî rastî ava ku ji hebûnên kaînatê ye, tèn ku aşiqê Xwedê ye.

Ji aliyê din ve em dikarin bibêjin ku ligel felsefeya çar hêmanan Feqî heqîqeta hebûnê di çarçoveya Qur’anê da jî dinirxîne. Di benda jêrîn (21) da bêjeya “kaxet”ê wek temsîla Qur’anê dikare bê nirxandin. Lewra di peywesta benda jêrîn da “metn û beyan” wek ew tiştên ku di Qur’anê da hatine gotin, dikarin bên şîrovekirin.

21. *Bê fehm û qîl û qal bibêj*
Hindî bi lefzê hal bibêj
Her Mîm û Hê û Dal bibêj
Metn û beyana kaxetê

33. *Pirsa Feqî bê cih nebû*
Lewra di Furqanê hebû
Erşê Xwudê li ser te bû
Avê gelo di bîra te tê?

Di beyta jorîn (33) da bi hunera îqtibasê amaje bi ayeteka Qur'anê tê kirin ku di vê ayetê da tê gotin “Dema ku ‘erşê Wî li ser avê bû, Wî asman û erd di şeş rojan da afirandin” (Hûd-7). Ev jî nîşaneka din e ku şanî dide Feqî heqîqeta hebûnê ligel felsefeya çar hêmanan di çarçoveya Qur'an û Îslamê da jî şîrove kiriye.

Di helbesta Feqî da mijara sedema afirandinê jî cih digire. Ev têgihiştin jî di çarçoveya *kenza mexfî* (gencîneya veşartî) da di helbestê da xuya dibe. Di têgihiştina tesewîfî ya Îslamî da têgiha *kenza mexfî* amaje bi hedîsa “Ez gencîneyeka veşartî bûm, min xwest ez bêm zanîn, ji bo ku bêm zanîn min mexlûqat afirandin”ê dike. Li gor vê têgihiştinê alem ji ber evîna Xwedayî hatiye afirandin (Ih, 2018:13). Ev têgihiştina afirandina Xwedayî di benda jêrîn da bi vî awayî hatiye vegotin:

36. *Genc bûn di kenza eqdemî*
Baxo ji işqa Ademî
Înane karê alemî
Zahir kirin vê sûretê

Çawa ku tê dîtin li gor Feqî hemû alem ji çar hêmanan hatiye afirandin û sedema afirandinê jî bi risteya “Baxo ji işqa Ademî”, bi evîna Xwedê ya ji bo mirovan hatiye girêdan.

2.2. Hêmana Avê di qesîdeya Fûzûlî û di helbesta Feqî da

Di gelek bawerî û çandan da *av* wek sembolekê bi jiyan, bédawîbûn, nûjenbûn, saxbûn, paqîjbûn, zayokî û bi pîroziyê ve hatiye têkildarkirin (Gürkan, 2009:440). Bo mînak di mîtolojiya Misirê da hatiye bawerkirin ku di destpêka afirandinê da gerdûn ji avê pêk hatibû. Di mîtolojiya Mezopotamyayê da gerdûn ji tevlihevbûna behran derketiye holê. Di mîtolojiya Çînê da, ejdeha xwediyê avê ne, dema ku ew li esmanan şer dikin, ligel gurmîna esmanî durr dikevin erdê. Cardin di mîtolojiya Hindê da av afrînera hemû hebûnan e (Abbasoğulları, 2017:1-4). Ligel mîtolojiyan, *av*, di gelek bawerîyan da jî cihêkî girîng werdigire. Bo mînak di Qur'ana Pîroz a Îslamiyetê da av bi gelek awayan

derbas dibe. Di hin ayetan da hatiye gotin ku mirov û hemû zindî ji avê hatine afirandin (Muminûn, 23: 13; Nûr, 24: 45; Fûrqan 25: 54; Kehf, 18: 37; Enbiya, 21: 30; Secde 32: 8; Yasîn, 36: 77; Qiyame, 75: 37; Tariq, 86: 6; Necm, 53: 46; Qamer, 54: 11/12; Însan, 76: 2; Abese, 80: 19). Xwedê avê (baranê) ji bo zindîyan wek nîmet dibexşîne (Bakara, 2: 22; Hicr, 15: 22; Zumer, 39: 21; Vaqia, 56: 68/69; Nehl, 16: 10; Fûrqan, 25: 48), li gor nîzamekê dibarîne (Mumînûn, 23: 18) û dema ku bixwaze qadir e ku avê vekişîne, paş da bigire (Mulk, 67: 30). Zindîkirina rûyê erdê ji aliyê avê ve li vejîna mirovan a piştî mirinê hatiye şibandin (Zûhrûf, 43: 11).

Di Qur'an û hedîsan da ligel avê, bi avê ra têkildar têgihên wekî destnimêj, zemzem, kewser û navên hin çeman ên wekî Nîl, Dicle, Ferat, Seyhûn, Ceyhûn jî cih digirin (Abbasoğulları 2017:5-7).

Av û têgihên têkildarê wê di edebiyatê da jî ji gelek aliyan ve hatine nirxandin, bi awayên curbicur ên şibandîne, mecaz û mezmûnan ve hatiye bikaranîn. Av yek caran wek bexşendeya jîyanê li lêvên hezkiriyê hatiye şibandin, ji bo bejna hezkiriyê raveka “abê rewan” (ava rewan) hatiye bikaranîn, çavên evîndarî kanî, rondikên wî av e ku diherike (Aka, 2013:424-25). “Abê heyat” (ava heyatê) wek mezmûn gelek caran ji bo hezkirî, lêvên hezkirî, wislat, fenafillah, eşq/evîn, mey, ilm, murşîd û ji bo gelek hêmanên din hatiye bikaranîn (Gider, 2013:198). Di edebiyata Erebi da helbestvanê bi navê Zeyd b. Amrî (w. 606), di afirandinê da hebûna avê vegotîye, di edebiyata Tirkî da Kaygusuz Abdalî (w. 1444?) navên avê yên bi zimanên din û têkildarê bi avê vegotinên wekî *ab* (bi Farisî), *ma* (bi Erebi), *rehmet*, *merhemet*, *baran*, *mewc*, *behr*, *ewr* bi kar anîne, di edebiyata Îranê da Omer Heyyamî (w. 1131), temen şibandiye avê ku bi zûka diçe, diqede. Celaledînê Rûmî (w. 1237) av şibandiye *aşiq*, *sakî*, *can*, *dost* û hwd. (bnr. Abbasoğulları, 2017 2017:15-22). Di edebiyata Kurdî da jî *av* û têkildarê bi avê gelek vegotin hatine bikaranîn. Bo mînak Melayê Cizirî (1570-1640), di dîwana xwe da vegotinên têkildarê bi avê yên wekî *çeşmeyê heywan*, *abê kewser*, *co*, *hebab*, *mewc*, *xunav*, *qetreê ab* û hwd. bikaranîne. Di dîwana Perto Begê Hekkarî (1756/57-1818/1834) da jî vegotinên wekî *av*, *ab*, *mewc*, *serab*, *baran*, *behr* û hwd. hatine bikaranîn (bnr. Cizirî, 2012, Hekkarî, 2014).

Av, di edebiyata klasîk da bi gelek wate û şibandînen cuda hatiye bikaranîn. Bo mînak *av*, bi awayên xwe yên wek çem, *ewr*, *behr* ve li feyzê hatiye şibandin. Ji ber ku av navgîniya bexşandina jîyan û zindîtiyê dike li hikmetê hatiye şibandin. *Av* yek caran ji ber taybetmendiya xwe ya paqijkirinê, li pêxemberan hatiye şibandin ku wan rêya hidayetê şanî mirovan daye. Ligel vê *av* rasterast gelek caran wek sembola Pêxemberê Îslamê jî hatiye bikaranîn. Bo mînak tê bawerkirin ku pêşî nûra Wî hatiye afirandin lewma jî amaje bi vê baweriyê, ji bo Wî “ma û tîn” (av û ax) tê gotin. Cardin Pêxember ji ber ku ji bo pêdiviyên wek

çare tê dîtin li zemzemê hatiye şibandin ku her dem avê dibexşîne. Hicreta Wî li herikîna avê hatiye şibandin, xwêya Wî li gulavê, bijangên Wî li çemî hatine şibandin (Abbasoğulları, 2017:37, 40, 65, 69).

2.2.1. Av di Qesîdeya Fûzûlî da

Fûzûlî di qesîdeya xwe da *av* bi awa û wateyên curbicur bi kar aniyê. Bi gotîneka din *av* di hemû qesîdeyê da bi heman awayî dernakeve pêşberî me. Hem bi awayên xwe yê rojane ve hem jî bi wateyên mecaz ve *av* hatiye bikaranîn. Hêmana avê di qesîdeyê da bi awayên li jêr dikare bê dîtin:

2.2.1.1. Av wek hêmana avdaniyê/hişînkirinê:

Helbestvanî av wek hêmaneka avdaniyê bi kar aniyê.

5. *Suya virsün bağ-ban gül-zârî zahmet çekmesün*

Bir gül açılmaz yüzün tek virse min gülzâre su

(Bexçevan bila zehmet neke bila gulzarê bide ber avê, hezar gulzarî jî av bide guleka wekî rûyê te venabe.)

Di vê beytê da helbestvan rûyê hezkiriyê xwe dişibîne xweşiktirîn gulê, ku gul di edebîya klasîk da di nav kulîlkan da ew kulîl e ku herî zêde li hezkirî hatiye şibandin û wek sembola Pêxemberî di helbestan da cih girtiye. Gul, wek nûra Mihemedî jî hatiye nixandin û li xwê, laş û bêhna Wî hatiye şibandin (İpek, 2021). Lewma jî helbestvan dibêje bi hezaran gulzar bên avdan jî guleka wekî rûyê xweşik ê hezkirî nabe ku vebe.

2.2.1.2. Av wek hêmaneka saxkirin/başkirin/bi ser xwe da anînê:

Di hin beytan da *av* wek hêmaneka saxkirin, başkirin, şikandina tîbûnê û bi ser xwe da anînê xuya dibe.

Di beyta yekem a qesîdeyê da helbestvan ji bo ku mezinbûna derdê xwe bîne zimanî, ji fonksiyona vemirandina avê sûd wergirtiye. Ev taybetmendiya vemirandinê di heman demê da amaje bi fonksiyona wê ya saxkirin/başkirinê dike. Lewra av, rewşeka nebaş (agir-şewitîn) baş dike. Ligel vê wekî Bellî jî dibêje ligel ku av çiqas binirx û xwedî taybetmendiya başkirinê be jî di xalên têkildarî Pêxemberî da bêkêr dibe (2021:1006), lewma jî ew têra başkirina derdê helbestvanî nake. Tiştê ku birîn û derdê wî baş bike, evîna Pêxemberî ye. Agir di dilê helbestvanî da ewqas mezin e ku av bi kêrî vemirandina wî agirî nayê, nikare dilê helbestvanî baş bike.

1. *Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlare su*

Kim bu denlî dutuşan odlara kılmaz çare su

(Ey çav li agirên dilê min avê neresîne ku ji bo agirên wiha pêketî ra ji avê çare nayê.)

8. Gam günü itme dil-i bîmârdan tîğun dirîğ

Hayrdur virmek karanu gicede bîmare su

(Di roja xemgîniyê da şûrên (nêrînên) xwe ji dilê nexweş texsîr neke, di şeva tarî da bi nexweşan avdayin xêr e.)

Di beyta jorîn (8) da helbestvan avê cardin bi fonksiyona wê ya saxkirin û başkirinê ve bi kar tîne. Lewra nexweş bixwe hewcedarî bi avê hebe jî ji ber ku nexweş e şevê nikare rabe here avê vexwe lewma jî avdayîn bi nexweşekî/ê xêr e û jî bo nexweşî/ê baş e. Helbestvan vê fonksiyona avê jî bo nêrînên hezkiriyê xwe bi kar tîne û her du rewşan dişibîne hevûdin.

2.2.1.3. Av wek hêmaneka xirabker:

Helbestvanî jî taybetmendiya neyînî ya avê jî sûd wergirtiye ku mînakên wê di beytên 3. û 4.ê da em dikarin bibînin.

4. Vehm ile söyler dil-i mecruh peykanun sözün

İhtiyat ilen içer her kimde olsa yare su

(Dilê birîndar bi tirs behsa peykanên te dike, çawa ku her kesê birîndar bi tirsê avê vedixwe.)

Di vê beytê da helbestvan birîndarê evînê ye. Çawa ku av vexwarin jî bo birîndaran ne baş e û divê ew avê hêdî hêdî vexwin wisa jî dema helbestan behsa bijangên hezkiriyê xwe dike, ditirse lewra dilê wî jî birîndar e û di bijangên hezkiriyê wî da jî av heye³ ku dibe ku zererê bide wî.

2.2.1.4. Av wek kesekî/a aşiq/dijmin:

Di hin beytan da av hatiye şexsandin û herikîna wê ya siruştî bi hunera husnê te'lîlê ve bi aşiqbûna wê ve hatiye girêdan ku ber bi hezkiriyê xwe ve diherike.

11. Ravza-i kûyuna her dem durmayup eyler güzâr

Aşık olmuş galiba ol serv-i hoş-reftâre su

(Av her dem bê rawestan diherike bexçeyê warê wî, qey aşiq bûye li wê serwiya xweşmeşê.)

Ligel ku av di siruştê xwe da xwedî taybetmendiya herikînê ye jî lê helbestvanî ev herikîna avê bi aşiqbûna wê ya ji bo bexçeyê warê hezkirî ve girêdaye.

Av yek caran jî ji bo helbestvanî dibe reqîb:

12. Su yolın ol kûydan toprağ olup dutsam gerek

Çün rakîbümdür dahi ol kûya koymam vare su

(Divê ez bibim ax û rêya wî warî bigirim li avê, lewra av reqîbê min e, ez nahêlim ew xwe bigihine wî warî.)

3 Amûrên wek şûr, xencer jî bo ku bibin pola divê av bê bikaranîn (Pala, 2012:1) Lewma di vê beytê da bijangên hezkirî li peykanê (sertîr) hatine şibandin ku tê da av heye.

Av dema ku ji aşiq zêdetir nêzî wislatê be ev rewş aşiqî dîn dike (Pala, 2012:489). Di vê beytê da ji ber ku av diherike ber bi Pêxemberî ve, helbestvan ditirse ku dê av beriya wî xwe bigihîne Pêxemberî lewma jî dixwaze pêşî li avê bigire.

2.2.1.5. Av wek navbeynkar:

Av, di qesîdeya Fûzûlî da yek caran wek navbeynkar jî cih digire.

14. *Sevr ser-keşlûk kîlur kumrî niyâzundan meşer*

Dâmenin duta ayağına düşe yalvare su

(Serwî serkêşiyar dike ji ber libergerîna qumriyî, ji bo ku av dawa wê bigire, xwe bavêje ber dest û piyên wê, li ber bigere.)

Di vê beytê da av, di navbera serwiyê û qumriyî da wek navbeynkar xuya ye. Lê di wateya beytê da xwestina şefaetê jî veşartiyê. Di tesewifê da serwî Xwedê û qumrî jî ebdî simbolîze dike. Av jî Pêxember û rêya Wî ye. Lewma jî di beytê da helbestvan (qumrî) daxwaz dike ku bila av (Pêxember) ji bo wî bibe şefaetkar. Lewra helbestvan ji bo ku daxwazên (niyaz) wî ji aliyê Xwedê ve bèn qebûlîkirin şefaeta Pêxemberî hewce dibîne. Heman daxwaza navbeynkarî di beyta 15.ê da di ser simbolên gul û bilbilê ra tê xwestin.

2.2.1.6. Av wek Misilman/Murîd

Ji bo kesên ku di rêya Pêxemberê Îslamê da ne, misilman tê gotin. Ji aliyê dîn ve ji bo kesên ku di rêya murşîdekî da û girêdayî wî ne jî murîd tê gotin. Ji vî aliyê ve av li kesên misilman û murîdan hatiye şibandin ku di rêya Pêxember/murşîdekî da ye. Lê wek sembolek sedema hîlbijartina avê ji bo misilmanan/murşîdan ew e ku, ligel gelek taybetmendiyên xwe yê din av, di heman demê da paqijiyê simbolîze dike. Lewma di beyta jêrîn da helbestvanî ava ku di rêya Pêxemberî da ye, wek kesekî/a xwedî xisletên paqij daye nîşandan.

16. *Tynet-i pâkîni rûşen kîlmîş ehl-i âleme*

Îktidâ kîlmîş tarîk-i Ahmed-i Muhtâre su

(Avê xisleta xwe ya paqij li ber ehlê alemê raxistiye û ketiya dû rêka Ehmedê Muxtarî)

Kesên misilman û evîndarê Pêxemberî her çiqas zehmet be jî ji rêya Wî ve-nagerin û ji bo ku xwe bigihînin Wî gelek zehmetî û êşan dikişînin ku em van wateyan di beytên 23. û 24.ê da dikarin bibînin. Beyta 23.ê da av hewl dide xwe bigihîne xaka piyên Pêxemberî û di beyta 24.ê da heman av dixwaze xwe bigihîne xaka dergaha Pêxemberî ku dergah di tesewifê da cihê murşîd e û bi vî rengî di van beytan da av murîdekî simbolîze dike. Di beyta 23.ê da ava ku dixwaze xwe bavêje ber piyên Pêxemberî di heman demê da temsîliyeta kesên murîd dike ku serê wan li ber murşîdên wan her tim tewandî ye.

2.2.1.7. Av wek hêmaneka xilasker

Fûzûlî di gelek beytên xwe da yan rasterast an jî bi şibandinan ve *av*, ji bo mucîzeyên Pêxemberî, ji bo Wî bixwe û gotinên Wî ku ji bo mirovan xilasker in û nebaşîyan ji holê radikin, bi kar aniye.

17. *Seyyid-i nev-i beşer deryâ-yı dürr-i ısıtfâ'*

Kim sepüpdür mu'cizati âteş-i eşrâre su

(Serwerê cinsê mirovan, deryaya durrê biqîmet, ku mu'cîzeyên Wî av reşandîye li agirê neqencan)

Di beyta jorîn da mucîzeyên Pêxemberî li avê hatine şibandin ku bi saya van mucîzeyan xirabiyên ku ji aliyê kesên nebaş ve dihatin kirin ji holê rabûne. Lewra nûra Pêxemberî hemû tarîtiyên serdema cahiliyê ji holê rakirine (Îpek, 2021).

22. *Eylemiş her katreden mîn bahr-ı rahmet mevc-hîz*

El sunup urgaç vuzû' için gül-i ruhsâre su

(Ji bo ku destnimêjê bigire dema ku destê xwe dirêjî avê kiriye û av li rûyê xwe yê wekî gulê xistiye, ji her dilopê bi hezaran behrên rehmetê pêl dane.)

Cardin di vê beytê da tê gotin ku ava ku li rûyê Pêxemberî dikeve dibe rehmet û li alemê belav dibe. Ev vegotina mecazî amaje bi rehmetbûna Pêxemberî ji bo alemê bixwe dike ku bi saya Xwedê Pêxember wek behreka rehmetê ye û dilop jî amaje bi bêdawîbûna vê rehmetê dike.

Wekî li jor hatibû gotin çem, ewr, behr ku ji avê pêk tên, wek ravekerên feyzê hatine bikaranîn û ji ber ku av zindîtî û jiyanê dibexşîne li hikmetê hatiye şibandin (Abbasoğulları, 2017:65, 69). Di qesîdeya Fûzûlî da di paralelê vê têgihîştinê da bi gotinên wekî “bahr-ı keramet” (behra keremetan), “bahr-ı bî-payan” (behra bêdawî) û “ebr-i ihsânun” (ewra ihsana te) amaje bi feyza Pêxemberî tê kirin. Ava ku ji van çavkaniyan derdikeve ji bo mirovan û hebûnan dibe sedema ji holê rakirina xirabiyên û qencîtî, başîtî û xilasbûnê dibexşîne.

Heman taybetmendiya avê di beytên 19, 21, 25, 27, 29, 31,32.an da jî dikare bê dîtin.

2.2.1.8. Av wek sembola wislatê

Fûzûlî evîndarê Pêxemberî ye. Lewma jî wekî yekî evîndar mebesta wî ya sereke gihîştin û hevîdîtina hezkirî/Pêxemberî ye. Av ji ber ku tîbûnê dişikîne, bi wislatê hatiye şibandin (Pala, 2012:1). Lewma di qesîdeyê da av ji bo vê wislatê/hevîdîtinê jî hatiye bikaranîn. Beytên ku di wan da av wislatê simbolîze dike ligel wateyên din ên wê xuya dibin. Bo mînak sedema herikîna avê aşiqbûna wê ye (11) lê di heman demê da armanca vê herikîna xwe gihandina hezkirî ye, ango wislat e.

Wateya wislatê ya avê di hin beytên din da jî derdikeve ku yek ji wan beyta dawîn (32) a qesîdeyê ye. Di vê beytê da helbestvan di roja heşrê da hevdîtina ligel Pêxemberî wek kaniya wislatê dibîne û dixwaze ji wê kaniyê avê vexwe.

Çawa ku li jor tê dîtîn Fûzûlî di qesîdeya xwe da hêmana avê bi gelek awayan ve bi kar aniye. *Ligel vê di çerçoveya hêmana avê da di qesîdeyê da fikreke-ka sereke derdikeve pêş. Ev fikra sereke dikare bê gotin ku li dor baweriya “rehmetbûna Pêxemberî ji bo alemê” hatiye çêkirin.* Di ayeteka Qur’anê da tê gotin “Me tu ji bo alemê ancax wek rehmet şandî” (Enbiya, 107). Di vê ayetê da Xwedê rasterast dibêje Pêxember ji bo aleman wek rehmet hatiye şandin. Ji holê rakirina rêyên nerast û xirab, nişandana rêya rast û şadiyê, bidestxistina jiyaneke baş li dinyayê û li axretê û hwd. gelek taybetmendî bi rehmetbûna Pêxemberî ji bo alemê ve tîr girêdan. Rehmet di heman demê da tê wateya baranê. Baran jî av e. Wekî li jor hatibû dîtîn di Qur’anê da hatiye gotin ku Xwedê avê, ji bo zindiyên wek nîmet dibexşîne. Di tîkiliya “wek rehmet şandina Pêxemberî” û “nîmetbûna avê ji bo zîndiyên” da qesîdeya Fûzûlî dikare bê nirxandin. Lewma jî bi kurtasî dikare bê gotin Fûzûlî ev taybetmendiyên Pêxemberî di qesîdeya xwe da bi hêmana avê ve vegotine û qesîdeya xwe li ser vê têgihiştinê ava kiriye.

2.2.2. Av di helbesta Feqî da

Di helbesta Feqî da hêmana avê li gor tespîten me bi van taybetmendiyên xwe ve cih digire:

2.2.2.1. Av wek çavkaniya ilma heqîqetê:

Feqî li dû rêya fêmkirina rasteqîniya hebûnê ye. Lewma jî di vî warî da pirsên wî hene. Feqî van pirsan ji avê dike û bersivên xwe jî ji avê dipê. Lewra bi gotina Muhyîddîn Ibn Erebi “av heqîqet e” ku bi vî halê xwe ve hêmana veşêra sirra îlahî ye (Abbasoğulları, 2017:67). Cardin Ibn Erebi amaje bi ayeta “Yên ku înkâr dikin, qey nabînin wexta ku erd û ezman yek bûn, me ew ji hev kirin û me her zindî ji avê afirand? Hêj wê bawer nekin?” (Enbiya, 30) dike û dibêje eslê her tiştê zindî av e û sirra jiyanê di avê da hatiye veşartin” (İlî, 2018:15). Feqî di benda 18.ê da rasterast vê rewşê diyar dike: “Min temenna kirî ji av/Ji me’neya heqîqetê”. Ev heqîqet wekî li jor hat gotin a çar cewheran/hêmanan e. Feqî avê wek çavkaniya bersivên pirsên heqîqetê dizane. Feqî piştî ku sedema herikîna avê ji wê dipirse (1-2) di beyta 3. da ji avê daxwaz dike û dibêje sirra ku di sedema herikîna te da ye ji bo min bêje:

*3. Da ez bizanim vê sirê
Ji hindikî heya pirê
Ji me’neya vê gurgurê
Ji kê ra dikî vê taetê?*

Ligel ku av çavkaniya ilma heqîqetê ye jî lê ew vê ilmê bi hêsanî venabêje: lewra ew vê sirra îlahî vedişêre, wê *sitar* dike (16).

2.2.2.2. Av wek ebd/xizmetkar

Çawa ku li jor hat dîtin, herikîna avê ne bê sedem e. Feqî vê herikînê wek îtaet û xizmetkirinê dibîne:

6. *Ji emrekî ti tê bilez
Sewdaser î şubhetê ez
Ji kê ra dikî çûna bilez
Vê serqutan û xizmetê*

Heman mijarê di benda 7.ê da jî didomîne lê di vê bendê da diyar dibe ku av ji bo kê îtaet û xizmetê dike ku ev di risteya “Baxo nego gavek vewest”ê (7) da diyar dibe ku av di xizmeta Xwedê da ye û îtaetê ji bo Wî dike.

2.2.2.3. Av wek nîşaneyeka îlahî:

Di helbesta Feqî da av, hin nîşaneyên qudreta Xwedê jî di xwe da dihevwîne, ku ev taybetmendiya avê di risteya “Şîrîn ji rengê qudretê” a benda 8.da dika-re bê dîtin. Heman nîşan di benda 9.da di risteyên “Dengê te tê yar têtê bîr/ Meyla hebîb ji çûna te tê” da jî tê dîtin ku diyar dibe ku Feqî avê û herikîna wê wek nîşaneyeka qudreta Xwedê dibîne. Helbet li vir divê “yar” û “hebîb” di wateya “Xwedê” da bîn fêmkirin.

2.2.2.4. Av wek kesekî/a aşiq

Feqî herikîna avê bi hin sedeman ve girêdide ku yek ji wan aşiqbûna wê ye. Av ji ber ku aşiq e ew nikare li cihê xwe bisekine, her dem bêqerar e û diherike (Pala, 2012:1). Di bendên 1. û 2.ê da ev taybetmendiya avê tê vegotin:

1. *Ey av û av ey av û av
Ma tu bi işq û muhbet î?
Mewc û pêlan davêy bilav
Bê sekn û bê rahet î*

Di vê bendê bi awayekî zelal Feqî ji avê sedema herikîna wê dipirse û rewşa wê ya bê sekn û rahet diyar dike. Heman taybetmendiya avê di bendên cuda da bi risteyên wekî “Qet gujgûjê nakî betal”, “Qet bi şev û rojan xew netê” (4), “Şevtariyan qet nahewî” (5), “Ji kê ra dikî çûna bilez” (6) ve tê diyarkirin. Feqî aşiqbûna avê di benda 10.ê da bi awayekî zelal tîne zimanî:

10. *Lazim te mehbûbek heyê
Yan meyl û metlûbek heyê
Yan dost û meqsûdek heyê
Lew bê lîbas û kîswetê*

Ligel vê bendê, di benda 11.ê da Feqî herikîna avê wek eşqbaziyê dibîne ku ji bo dilketiyê xwe nîşan dide. Di benda 12. da diyar dibe ku av evîndarê kê ye: “Hemyan ji Baxo ra dikî”. Ango ev hemû kirinên avê ji bo Xwedê (Baxo) ne û ew evîndarê Xwedê ye.

2.2.2.5. *Au wek mirovekî/ê:*

Di hemû helbesta Feqî da av hatiye şexsandin. Lê di hin beşên helbestê da av diaxive û ligel Feqî gotûbêjekê çêdike. Di benda jêrîn da tê dîtîn ku piştî pirsên Feqî av diheyire:

25. *Ev reng dibêt ava zelal:
Borî li min ku ev çend sal
Qet kes nekir ev reng sual
Heta giham vê saetê*

Pirsên Feqî pirsên wisa ne ku heta enbiyayên (pêxemberên) ummetê jî heta wê saetê jî avê nekirine (27). Lê Feqî van pirsan wek pirsên kesekî/a zane nabîne lewra li gor wî ev van pirsan dike ji ber ku ew nezan e:

28. *Muksî dibê: “Avê we bû
Pêxemberan aqil hebû
Qet hewceê pirsan nebû
Wan dest gihabû suhbetê*

Gotûbêjên bi vî rengî yên avê û Feqî di helbestê da avê zindîtir didin xuyakirin.

2.2.2.6. *Au wek yek ji çar hêmanan*

Ji ber ku di beşa mijara helbesta Feqî da em li ser naveroka vê xalê rawestiyar bêtir ku em dubare bikin em karin bêjin di helbesta Feqî da av yek ji çar hêmanan e. Li gor helbestê ew çar hêman di genca Xwedê da veşartî bûne (35) û Wî ji ber hezkirina xwe ya ji bo mirovan ew anîne der (36), hemû hebûn jî ji van çar hêmanan çêkirine (37).

2.2.2.7. *Şibandina avê li helbestvanî:*

Feqî di hin bendan da avê dişibîne xwe. Ango Feqî jî wekî avê evîndarê Xwedê ye û çawa ku av bê sekin û bi berdewamî diherike dilê Feqî jî wisa lê dide (2). Ji ber vê Feqî difikire û westiyayî (4) ye û ji ber vê jî nikare xew bike, nikare li cihê xwe raweste (wekî avê) û her digere (13). Ev şibandin di çarçoveya çar hêmanan da jî dikare bê şirovekirin lewra di tesewifê da çar hêman li çar mertebeyên nefse jî tên şibandin. Li gor vê; nefsa emmare li agirî, nefsa levvame li bayê, nefsa mulhîme li avê û nefsa mutme'îne li axê tê şibandin. Nefsa mulhîme bi taybetmendiyên xwe yên îlham û keşê ve avê bi bîr tîne. Sûffî di vê mertebeyê da comerd, qenaetkar, dilnizm, xwedî sebr, zimanxweş û hikmetwarî ye, mihebeta wî ji bo ilmê heye, heyranê sirrên kaînatê ye û nêzî li Heqî dibe (Abbasoğulla-

rî, 2017:80). Lewma jî dikare bê gotin Feqî di vê helbestê da taybetmendiyên sûfiyên di mertebeya nefsa mulhîmeyê da nîşan dide. Çawa ku hat gotin Feqî di helbesta xwe da li ilma heqîqetê digere. Lewra dikare bê gotin yek ji sedemên vê lêgerînê heyranbûna wî ye ji bo sirrên kaînatê.

Li gor van bikaranîn û dîmenên *avê*, di helbesta Feqî da hîlbijartina hêmana *avê*, em karin bi du sedeman ve rave bikin:

1- Ev fikr ji berê ve di nav felsefeyê heye ku *av* ligel *agir*, *ba* û *axê* yek ji hêmanên afirandina hebûn û alemê ye ku Feqî jî ev felsefe û nêrîn qebûl kiriye.

2. Wekî li jor hat dîtin di gelek ayetan behsa *avê* hatiye kirin. Bo mînak di ayetên Enbiya-30 û Hûd-7ê da amaje bi têkiliya *avê* û afirandinê tê kirin, lewma dikare bê gotin Qur'an, ji bo Feqî bûye çavkaniyek din di hîlbijartina hêmana *avê* da.

2.3. Hevşibîn û Cudahiyên Naverok û hêmana Avê di Qesîdeya Fûzûlî û di Helbesta Feqî da

Çawa ku li jor diyar dibe *av* di her du helbestan da jî bi gelek awayan ve hatiye bikaranîn. Fûzûlî di qesîdeya xwe da *av*, bi piranî wek temsîla Pêxemberî bi cih kiriye ku ev temsîl di çarçoveya têgihîştina “rehmetbûna Pêxemberî ji bo alemê” da derdikeve holê. Mucîzeyên Pêxemberî ku bi wan ve xirabî ji holê rabûne, hezkirin ji Wî an jî hezkirina Wî ji bo kesekî bûye rêya xilasbûnê di vê dinyayê da û axretê da, şefaetkerbûna Wî, taybetmendiyên kesên di rêya Wî da û hwd. gelek taybetmendiyên Pêxemberî û pêxembertiya Wî li *avê* hatine barkirin û bi vî rengî *avê* wateyên piralî û pirtebeqeyî wergirtine. Heman taybetmendiya piralîbûna *avê* di helbesta Feqî da jî tê dîtin. *Av* di helbesta Feqî da rasterast wek yek ji çar hêmanan cih digire. Heqîqet piralî ye û ji bo fêmkirina heqîqetê divê pirtebeqeyî bê fikirîn. Lewma jî *av* di helbesta Feqî da bi awayên cur bi cur derdikeve pêşberî me. Ew wek veşara sirra îlahî, wek nîşaneyeka Xwedayî, wek keseka aşiqê Xwedê, wek çavkanî û berdevka ilma heqîqetê, wek îtaetker û xizimetkara Xwedê, wek mirovekî û wek helbestvanî bixwe ku aşiqê Xwedê ye di helbestê da cih digire.

Li gor van agahiyan hevşibîn û cudahiyên hêmana *avê* di navbera her du helbestan da em bi vî awayî dikarin diyar bikin:

Hevşibîn: Her du helbest jî di nav edebiyata dînî da cih digirin. Hem di qesîdeya Fûzûlî da hem jî di helbesta Feqî da herikîna *avê* bi hin sedeman ve hatiye girêdan ku ji van sedeman aşiqbûna wê hevpar e. *Av* di her du berheman da jî hatiye şexsandin û di hin cihan da helbestvanan di navbera xwe û *avê* da têkilî û şibandinek çêkiriye. Di her du berheman da jî Qur'an ji bo hîlbijartina hêmana *avê* wek yek ji çavkaniyan xuya dike. Lewra çawa ku hat gotin “rehmetbûna Pêxemberî ji bo alemê” fikreka xurt e di Qesîdeya Fûzûlî da ku ev bawerî têkildar e bi ayetên “Me tu ji bo alemê ancax wek rehmet şandî” (Enbiya,

107) û “Xwedê avê (baranê) ji bo zindiyên wek nîmet dibexşîne” (Bakara, 2:22; Hicr, 15:22; Zumer, 39:21; Vaqia, 56: 68/69; Nehl, 16:10; Fûrqa, 25:48),. Baran av e û di heman demê da wek rehmet tê zanîn û ji bo mirovan navgîna bexşandina nîmetan e. Ji aliyê din ve di helbesta Feqî da rasterast amaje bi ayeta “Dema ku ‘erşê Wî li ser avê bû, Wî asman û erd di şeş rojan da afirand” tê kirin û gelek ayetên din jî di afirandinê da hebûna avê vedibêjin.

Cudahî: Ligel ku her du helbest di nav edebiyata dînî da ne jî cureyên wan jî hevûdin cuda ne. Qesîdeya Fûzûlî ne’ t e û helbesta Feqî felsefî/îrfanî ye. Ji aliyê mijar û naverokê ve her du berhem jî hevûdin cuda ne. Qesîdeya Fûzûlî li ser evîn, wesf û pesindayîna Pêxemberî hatiye çêkirin lê helbesta Feqî li ser heqîqeta hebûnê hatiye çêkirin. Hêmana avê bi piranî di her du berheman da bi awa, wate û fonksiyonên cuda ve xuya dike. Av di qesîdeya Fûzûlî da piranî jî bo Cenabê Pêxember, mucîzeyên wî û rehmetbûna Wî ya ji bo alemê hatiye bikaranîn lê di helbesta Feqî da av bi piranî yek jî çar hêmanên afirandinê ye. Cardin di qesîdeya Fûzûlî da av, bi awa û dîmenên, xilasker, xirabker, dijmin, navbeynkar, saxkirin/başkirin, misilman/murîd, wislatê xuya dibe lê di helbesta Feqî da ji van cuda av wek çavkaniya ilma heqîqetê, ebd/xizmetkar, nîşaneyê îlahî, mirovekî xuya dibe ku gotûbêjê dike.

ENCAM

Edebiyata berawirdî amaje bi berawirdkirina berhemên edebî dike ku ev berhem jî aliyên cûrbicûr ve dikarin bîr berawirdkirin. Lewma di xebatên edebiyata berawirdî da armanc ew e ku hevşibîn û cudahiyan berheman, tîkiliyan wan bîr diyar kirin. Me jî di vê çarçoveyê da di vê xebatê da *Qesîdeya Avê* ya Fûzûlî û helbesta *Ey av û avê* ya Feqîyê Teyranî jî aliyê hêmana avê ve berawird kirin.

Qesîdeya Fûzûlî bi zimanê Tirkiya Azerî ye û helbesta Feqî bi zimanê Kurdîya Kurmancî ye. Hem Fûzûlî hem jî Feqî helbestvanên serdema edebiyata klasîk in. Lewma jî ligel ku di navbera wan da jî aliyê wekî zimanên berheman (Fûzûlî: Tirkî, Erebî, Farisî; Feqî: Kurdî) û hin cure berhemên wan ve cudahî hene, hin hevpariyên wan ên wekî hin cure berhem û teşe û mijarên ku xistine nava berhemên xwe jî hene. Yek jî hevpariyên wan jî di qesîdeya Fûzûlî û di helbesta Feqî da bikaranîna hêmana avê ye ku ev hêman di her duyan da jî cihêkî navendî werdigere. *Ava* ku di edebiyata klasîk da bi gelek awa û wateyan ve hatiye bikaranîn, me xist navenda berawirdkirinê. Ligel jiyana helbestvanan û naveroka her du helbestan em bi taybetî li ser hêmana avê, li ser çawaniya bikaranîna wê rawestiyên. Di vê çarçoveyê da hevşibîn û cudahiyan ku di her du berheman da me dîtî, bi vî awayî dikarin bîr ravekirin:

Qesîdeya Fûzûlî *ne’ t* e. Mijar û naveroka wê Cenabê Pêxember, evîna Wî, mezinbûna Wî ye lê helbesta Feqî *felsefî/îrfanî* ye û li ser tîgihîştina heqîqeta

hebûnê hatiye çêkirin. Mijara Fûzûlî li ser hestan hatiye avakirin lê ya Feqî zêdetir felsefîk û hizrî ye.

Di qesîdeya Fûzûlî da ligel ku hêmana *avê* bi awa û wateyên cuda hatiye bikaranîn ji bi pîranî di navbera baweriya “rehmetbûna Pêxemberî ji bo alemê” û “av”ê da têkiliyeka xurt hatiye çêkirin. Ev têkilî di ser ayetên “Me tu ji bo alemê ancax wek rehmet şandî” (Enbiya, 107) û “Xwedê avê (baranê) ji bo zindiyên wek nîmet dibexşîne” (Bakara, 2:22; Hicr, 15:22; Zumer, 39:21; Vaqia, 56:68/69; Nehl, 16:10; Fûrqa, 25:48) ra dikare bê çêkirin. Ji aliyê din ve em karin bêjin di helbesta Feqî da hîlbijartina hêmana *avê* piştî xwe dide du sedeman. Yek ji van, felsefeya çar hêmanan e ku di felsefeya Îslamî da ev fikr ji aliyê hin kesan ve ji bo ravekirina afirandinê hatiye bikaranîn û ya duyem ew e ku di hin ayetên (bo mîmak Enbiya, 30, Hûd, 7) Qur’anê amaje bi têkiliya avê û afirandinê tê kirin. Ji vir ber vê Qur’an, di hîlbijartina hêmana *avê* da wek yek ji çavkaniyên hevpar a her du helbestan xuya dike.

Di qesîdeya Fûzûlî da av bi taybetmendî, wate û fonksiyonên xwe yê wek *saxkirin/başkirin/bi ser xwe da anîn, avdanî/hişînkirin, dijmin/reqîbê helbestvanî, navbeynkar/şefaetkar*, sembola *misilman û murîd*, bi amaje bi rehmetbûna Pêxemberî wek *xilaskar/rizgarker, hevîtin/wislatê* ve cih digire ku di helbesta Feqî da bi *av* bi van rengan cih nagire. Ji aliyê din ve di helbesta Feqî da *av* bi van awa û wateyan ve derdikeve pêş: *çavkaniya ilma heqîqetê, yek ji çar hêmanan, nîşaneyê îlahî*, wek mirovekî/ê ku *gotûbêj ligel helbestvanî* dike, *ebd û xizmetkarê Xwedê*. Di qesîdeya Fûzûlî da *av* bi van taybetmendiyên ve cih nagire.

Wek encam dikare bê gotin *ava* ku wek hêmaneka girîng di edebiyata klasîk da cih girtiye di her du helbestan da hêmana navendî be jî taybetmendiyên wê ji hevşibînan zêdetir cudahiyan nîşan didin.

ÇAVKANÎ

- ABBASOĞULLARI C. (2017). *Divan Edebiyatında Su İmgesi ve Muhtelif Tezahürleri* (Yunus Emre, Fuzuli, Nabi ve Şeyh Galib Örneği). Teza Doktorayê ya Neçapbûyî. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı.
- ADAK, A. (2013). *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*. İstanbul: Weşanên Nûbiharê.
- ADAK, A. (2019). *Teşeyên Nezmê Di edebiyata kurdî ya klasîk de*. İstanbul: Weşanên Nûbiharê.
- ADAK, A. û yê din. (2014), Gora Feqiyê Teyran. *Nubihar Akademi*, Sal 1, Jimar 1, 111-120.
- AKA, B. (2013). “Divan Şiirinde “Âb” Motifinin Methiye Unsuru Olarak Kullanımı: Hayretî'nin “Âb” Redifli Kasidesi”. *Turkish Studies*, volume 8/13, 423-434.
- AKAR, M. (2005). *Su Kasidesi Şerhi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- AYDIN YAĞCIOĞLU, S. (2009). *Fuzûlî ve Bâkî Divanlarının Karşılaştırılması*. Teza Doktora ya Neçapbûyî. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı.
- AYDIN, G. (2015). Fuzûlî'nin 'Su Kasidesi' ve Faqiye Teyran'ın 'Ey Av u Av(Ey Su)' Şiirindeki "Su" Motifi Üzerine Bir Değerlendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bülteni*, Sayı 2, 49-60.
- AYDIN, K. (2020). *Karşılaştırmalı Edebiyat ve Günümüzde Algılanışı*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- BAYRAM, Y. (2004). Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, Güz, 69-93.
- BELLİ, H. (2021). Fuzûlî Divanı'ndan Hareketle Klasik Türk Şiirinde Su Kültü. *Turkish Studies-Language*, 16(2), 999-1014.
- CANÇELİK, A. (2016). Fuzûlî, Mülhim Şehir Ve Su Kasidesi. *Şehir Düşünce Dergisi*, 2016-9, 21-31.
- ÇALIŞKAN, A. (1999). *Fuzûlî'nin Su Kasidesi ve Şerhi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ÇİÇEK, H. ü YILMAZ, H. (2017). Gezgin Şair/Düşünür: Feqiye Teyran. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl/Year: 2017 Sayı/Number: 37, 173-182.
- DEMİR, M. E. (2014). Berawirdkirina "Ey av ü av" a Feqiye Teyran ü "Su Qesidesi" ya Fuzûlî. *Kovara Nûpeldayê*, h:16, 58-61.
- Feqiye Teyran. (2014). *Divan*. (Çev: Prof. Dr. K. Yıldırım). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- GİDER, M. (2013). Şeyhülislâm Yahyâ Divânı'nda Su. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 203, 191-210.
- GÜRKAN, S. L. (2009). *Su*. İslam Ansiklopedisi, 37, 440-442.
- ILI, E. (2018). *Feqiye Teyran'ın Varlık Görüşü*. Teza Lîsansa Bilim ve Neçapbûyî. Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı.
- İPEK, A. Klâsik Türk Şiirinde Sembolik Bir Değer Olarak Gül, (2021, 7, Mijdar), Adresa Gihaniyê: https://www.academia.edu/19348358/Kl%C3%A2sik_T%C3%BCrk_%C5%9Eiirinde_Sembolik_Bir_De%C4%9Fer_Olarak_G%C3%BCl
- KARAK, M. Z. (2021). Bandora Fuzûlî li Ser Pertew Begê Hekkarî: Mînaka Xezela "Her Nebit Ya Reb". *The Journal of Mesopotamian Studies*, 6 (1), 97-127.
- KARATAŞ, İ. E. (2014). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname'sinde Anasırı-I Erbaa (Dört Unsurlu) Görüşü. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, 2014 Güz, 104-122.
- KARLIAĞA, B. H. (1991) *Anâsır-ı Erbaa*. İslam Ansiklopedisi, 3, 149-151.
- KAYA, B. (2017). *Feqiye Teyran'ın Şêxê Sen'an Şiirinin İçerik Açısından İncelenmesi*. Teza Lîsansa Bilim ve Neçapbûyî. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı.
- KRANZ, W. (1994). *Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar*. (Çev: Suad Y. Baydur). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

- Kur'an-ı Kerim Tefsiri (2021, 13, Mijdar), Adresa Gihaniyê: <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/>
- Melayê Cizirî. (2012) *Dîwan*. (brhv û vbjr: Tehsîn Îbrahîm Doskî). İstanbul: Weşanên Nûbiharê.
- MENTEŞE, M. (2020). Karşılaştırmalı Edebiyat Örneği Olarak Hayâlî Bey İle Nedîm'in Birer Gazeli Üzerine İnceleme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 110, Kasım 2020, 287-306.
- PALA, İ. (2012). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, (22. Baskı), İstanbul: Kapı Yay.
- Perto Begê Hekkarî. (2014). *Dîwan*.(Amd: Tehsîn Îbrahîm Doskî). İstanbul: Weşanên Nûbiharê.
- SÖNMEZ, N. Berawirdkirina Feqiyê Teyran û Melayê Bateyî (2020, 10, Adar), Adresa Gihaniyê: https://www.academia.edu/31186372/nesim_sonmez
- TAŞKESENLİOĞLU, L. Mehmed Fuzuli, (2020, 10 Adar). Adresa Gihaniyê: https://www.researchgate.net/publication/312831026_Mehmed_Fuzuli
- TEMO, S. Fuzûlî'nin Kürtçe Şiirleri, (2021, 7, Mijdar), Adresa Gihaniyê: <https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2016/12/01/fuzulinin-kurtce-siirleri>